

KONGESPEILETS

blýsteyptir hersporar

EN NOTE

AV

TH. PETERSEN

DET KGL. NORSKE VIDENSKABERS SELSKABS SKRIFTER 1915. NR. 6

AKTIETRYKKERIET I TRONDHJEM
1916

Allerede i den klassiske oldtid nævnes fotangler som et hindringsmiddel i datidens krigsførsel. Ældre romerske forfattere omtaler saaledes murices (ent. murex), som oprindeligt maa ha været redskaper forsynet med pigger av træ eller jern og fæstede i jorden med spidsen eller spidserne op for at hindre fiendens fremtrængen.¹ Av en noget anden art synes den saakaldte tribulus (gr. *τριβολος*) at ha været. Den beskrives av den romerske forfatter Vegetius i hans bekjendte haandbok i krigskunsten saaledes:² *Tribulus autem est quatuor palis confixum propugnaculum, quod quomodo abieceris, tribus radiis stet, et erecto quarto infestum est.* Det sees saaledes at en tribulus var bestemt til at kastes.³ Den var endvidere forsynet med fire pigger eller spidser, som var anbragt saaledes at hvordan den end blev kastet, kom den til at hvile paa de tre, medens den fjerde pekte opad. Hos Vegetius synes disse pigger at ha været av træ, men han siger ikke hvori de var fæstet. Da redskapets effektivitet i dette tilfælde er belignet av at det har en viss tyngde, kunde det tænkes at piggerne har været fæstet i bly.⁴ Fra den græsk-romerske krigsførsel gik saa bruken av fotangler over i middelalderens krigs-

¹ Q. Curtius IV, 13: *Murices ferreos in terram defodisse Darium, qua hostem equites emissurum esse credebat.* — Valerius Maximus III, 7 bruker uttrykket *circa moenia ferreos murices* spargere, som dog ikke behøver at antyde at murices likesom de ndf. nævnte tribuli kunde kastes. — Av en anden form var de av Cæsar nævnte *taleae hamatae*, staver av træ, hvortil der var fæstet jernkroker, og som blev gravet ned i jorden (*taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur*. Caes. B.G. 7, 73, 9).

² Vegetius III, 24. Cfr. Herodianos IV, 15.

³ *τριβολος* betyder egtl. »som er forsynet med tre spidser«, og sidste led hænger sammen med *βέλος* kastespyd, som igjen er avledet av *βάλλω*.

⁴ Bly nævnes saaledes i en lignende forbindelse av Valerius Maximus l. c.: *plumbatis tabulis habentibus clavorum cacumina* ∴ bretter beslaat med bly [for at de skulde synke tilbunds i fæstningsgraven] og besat med pigger. — Beda I, 11 omtaler *sudes circumfusæ plumbo* ∴ spidse pæle som blev anbragt paa elvebunden og nedentil omgaves med bly, forat de kunde staa.

væsen¹ og kan ogsaa paavises i Norden endnu ved middelalderens slutning i en form, som i det væsentlige ikke avviker synderlig fra den av Vegetius beskrevne.

Fotangler nævnes ikke ofte i Nordens ældre litteratur,² og de har vel neppe heller spillet nogen større rolle her i den tids kampe. Kun en enkelt gang omtales de saaledes av Saxo,³ hvor han beretter om Starkads og Benums vikingetog til Rusland. Russerne forsvarte sig, fortæller han, ved at lægge spidse fotangler i veien for sine fiender, men Starkad og hans fæller var listige nok til at ta træsko paa benene, saa at spidserne ikke kunde gjøre dem skade. Hertil føier saa Saxo i sit blomstrende sprog følgende beskrivelse av disse fotangler: *Est autem ferrum hoc quatuor dispertitum stilis, iisdem taliter constitutis, ut in quamcunque illud partem casu se ejiciat, trium incunctanter pedum æqualitate subsistat.* Denne beskrivelse ligger, som man ser, meget nær op til den ovenfor citerede av Vegetius, og man har derfor ment at Saxo her kun har gjengit sine klassiske forbilleder.⁴ Det er nok mulig at han har hat disse for øie, men det kan paa den anden side heller ikke være tvilsomt, at han kjendte de smaa farlige tingester av selvsyn i den form hvori han beskriver dem. Hos Saxo er de saaledes helt av jern og svarer sandsynligvis til de »*claviculi ferrei tridentis*«, som nævnes hos andre middelalderske forfattere.⁵

I de norrøne historiske sagaer omtales fotangler (her-sporar) kun ved en enkelt begivenhet. De synes saaledes at ha spillet en viss rolle i kampen i Bergen mellem Magnus Blinde og Harald Gille ved nytaaret 1135.⁶ Blandt de foranstaltninger, som Magnus Blinde traf til byens forsvar, var ogsaa den at lade »slá herspora ok kasta yfir á Jónsvöllu, og eigi meir en 3 daga var heiligt haldit um jólin, at eigi væri smíðat«. Men det gik dog anderledes end han hadde tænkt; ti under den forvirring som opstod blandt hymændene ved Haralds angrep fra Nordneset, søkte flere av disse ind i sine huse og til sine hjem, »en þeir er yfir géngu á völlum, hljópu á hersporana«. Uttrykkene slá herspora og smíðat tyder paa at ogsaa disse fotangler har været helt av jern.

¹ A. Schultz: *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger.* 2. Aufl. Lpz. 1889. B. 2, s. 286, fig. 135. — *Stephanii Notae uberioris in librum VI hist. Dan. Saxonis Gram.*, p. 144 s. — *Justi Lipsi Opera omnia. Vesaliae 1675.* T. III, p. 624 ss.

² Se Fritznér I², s. 805. Hj. Falk: *Altnordische Waffenkunde* (Kra. VSS. II Hist.-filos. Kl. 1914, no. 6), s. 198.

³ Saxo, ed. P. E. Müller. Havn. 1839. I, pag. 277.

⁴ Se Einersens utg. av Kongespeilet, s. 392, note.

⁵ Se A. Schultz I c.

⁶ Fornm. VIII, 183. *Heimskringla*, udg. ved C. R. Unger, s. 709.

Førøvrig nævnes fotangler kun i et par sagaer av sagnhistorisk og romantisk indhold, uten at der gives noget yderligere bidrag til deres utseende eller anvendelse.¹

I almindelighet har vel middelalderens fotangler været helt av jern, og da de ikke som de forhistoriske oldsaker har været beskyttet av gravens dække, er de nu helt forsvundet og kan, saavidt jeg vet, ikke paavises i nogen av vore museer. Ved siden av disse har der imidlertid ogsaa forekommet fotangler av en noget anden type. Hvor Kongespeilet i kap. 37 (utg. 1848 s. 86) omtaler de vaaben som er nyttig i sjøkamp, nævnes nemlig blandt andet ogsaa blýsteyptir hersporar. Hermed kan neppe

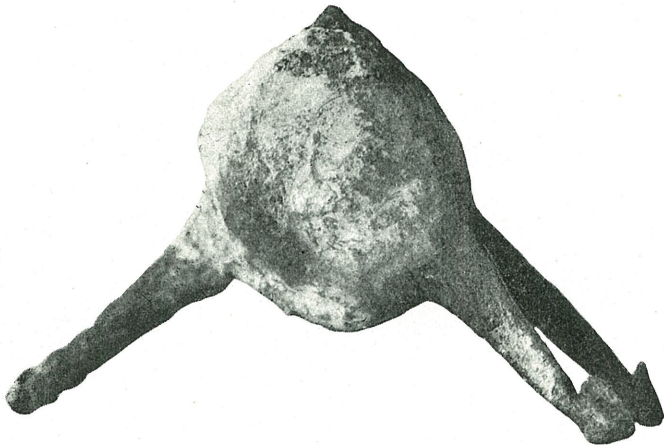

Fig. 1. $\frac{1}{1}$.

forstaaes andet end fotangler, hvis spidser er støpt ind i bly, og som man kunde kaste over paa det fiendtlige skib for at hindre motstanderen i hans bevægelser.

Da bly er et metal, som ikke saa let er utsat for at tæres av tidens tand, var det ikke utænkelig at saadanne redskaper endnu kunde være bevaret, og at de kunde paavises blandt de mangeartede saker som stadig opgraves fra de middelalderse kulturlag i vore gamle byer. I Trondhjems Museum er jeg saaledes blit opmerksom paa to eiendommelige gjenstande, som jeg tror kan vise hvorledes Kongespeilets blýsteyptir hersporar har seet ut. Den ene har museumsnummer 4241 og er i sin tid fundet paa Ilevolden i Trondhjem under anlægget av parken der (fig. 1).

¹ F. eks. Hrálf's saga kraka, kap. 14 (F. Jónssons utg., Kbh. 1914): Svipdagr lét gera herspora ok kasta niðr, þar sem orrostustaðrinn var markaðr, — — —. Se Fritzner l. c. og Hj. Falk l. c.

Den bestaar av en uregelmæssig kugleformet kjerne av bly c. 4 cm. i tvermaal, hvori har været indstøpt 5 pigger av jern. Av disse er kun tre bevaret i sterkt forrustet tilstand. De er fra 3,5—4 cm. lange og som det endnu sees paa to av dem, har de været forsynet med mothaker paa begge sider. Fire av disse spidser har været fæstet i kuglens ene halvdel, nemlig de tre bevarede og en fjerde, hvorav der nu kun sees forrustede rester i blyet. De har været anbragt omtrent parvis, saaledes at to peker skraat nedad til den ene side, nu næsten parallelt, men det kan tydelig sees at den ene spids er høiet indad, og at de oprindelig har spriket ut fra hinanden. Den tredie er anbragt symmetrisk paa den motsatte side, og den fjerde ikke langt derfra; den maa ogsaa ha pekt skraat nedad. Av den

Fig. 2. $\frac{1}{1}$.

femte spids er nu kun en liten stump bevaret over blyet. Den har pekt ret op, i en stump vinkel i forhold til de øvrige.

Den anden har museumsnummer 5840 og er fundet ved utgravning av grunden under den nye frimurerlogebygning i Trondhjem, i gammelt middelaldersk kulturlag (fig. 2 og 3). Den bestaar likesom foregaaende av et kugleformet midtstykke av bly, hvori har været indstøpt 4 spidser av jern. Herav er de tre nogenlunde bevaret, dog i sterkt forrustet tilstand. Paa den ene sees rester av mothaker. De har likesom paa foregaaende eksemplar været anbragt i blykuglens ene halvdel med like avstand mellem hverandre, sprikende utad med svak heldning nedover. Av den fjerde er kun en stump tilbake. Den har pekt opad. Fig. 2 gjengir stykket seet fra siden, fig. 3 seet ovenfra.

Disse to stykker, som indkom til museet henholdsvis i 1891 og 1899, er i katalogen bestemt som en slags fiskeredskaper, idet blykuglen opfattes som sænke, og sammenlignet med R. 427.¹

¹ Ab. 1899, 153.

Ogsaa O. Nordgaard i »Træk av fiskeriets utvikling i Norge« s. 107 f. er tilbøielig til at opfatte dem som fangstredskaper og tror at de kan ha været fæstet til en stang med den ene jernten og benyttet til at huke flyndre med paa grundt vaud. Hverken sammenligningen med R. 427 eller hr. Nordgaards antagelse forekommer mig dog at være sandsynlig. Likheten mellem R. 427 og disse redskaper er kun tilsyneladende og svinder ved nærmere sammenligning. Medens R. 427 øverst har en løkke av jern, hvori snøret fæstes, kan spor av en saadan ikke paavises paa vore stykker. Hvad der er levnet, peger avgjort i retning av at her har været anbragt en jernten. Paa Ryghs typeeksemplar er bly-

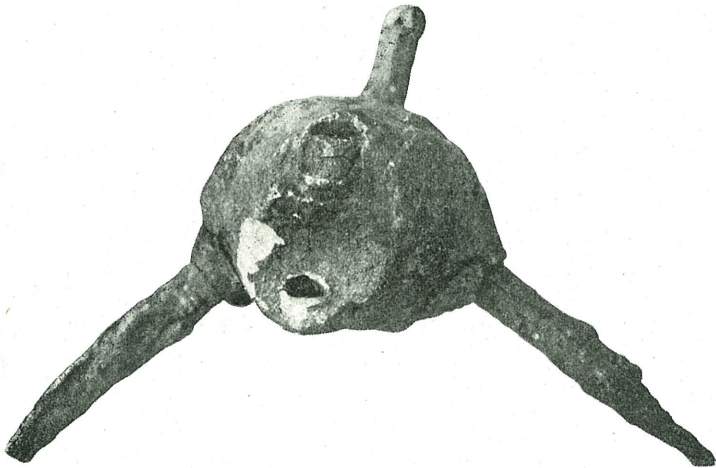

Fig. 3. $\frac{1}{4}$.

stykket avlangt, den naturligste form for et fiskesøkk, medens paa disse stykker blymassen har kugleform, hvad der vilde være mindre praktisk, hvis de var æslet til søkk. Paa R. 427 er der nederst anbragt to jerntenner sprikende noget ut fra hverandre, og i enden av disse er der spor av nagler, hvori fortømmene har været fæstet. Men de spidser, som er indstøpt i vore stykker, kan ikke være fæster for fortømmen, for det første paa grund av deres antal, idet 3—4 fortømmer anbragt saa nær hverandre uvægerlig i vandet vilde tvinde sig sammen, og dernæst fordi de er forsynet med mothaker, hvad der i dette tilfælde vilde være meningsløst. Disse stykker kan saaledes ikke være redskaper som R. 427 eller beslægtet hermed. Hr. Nordgaards antagelse er mere nærliggende. Efter denne skulde den øvre ten være fæstet i en stok, og det hele redskap benyttet til at stange flyndre med.

Mot denne forklaring kan imidlertid indvendes, at spidsernes sterkt utadvendte retning, saaledes som det sees paa fig. 2, gjør dem uskikket til dette bruk. Spidserne maatte i tilfælde være mere nedadvendt, helst lodret som paa det flyndrejern hr. Nordgaard gjengir fig. 71 i anf. arb. Hertil kommer, at hvis disse redskaper var bestemt til at føres med haanden ved hjælp av en stang, vilde det kugleformede blýstykke, som utvilsomt er anbragt for at virke ved sin tyngde samtidig som det tjener til fæste for jernspidserne, neppe være praktisk, idet det vil hindre redskapets hurtige og sikre føring i vandet. Jeg tror derfor at disse stykker vanskelig kan være fiskeredskaper.

Det vil efter min mening være naturligere at opfatte dem som fotangler, hvortil deres form ogsaa gjør dem meget skikket. Eksemplaret no. 5840, som blev fundet ved grundgravning paa frimurerlogens tomt, er efter fundforholdene sikkert middelaldersk,¹ og da det andet stykke staar dette saa nær i form, maa ogsaa det skrive sig fra samme tid. Man kommer derfor uvilkaarlig til at sammenstille disse redskaper med Kongespeilets blýsteyptir hersporar. Et pek i samme retning gir ogsaa den omstændighet at det ene er fundet paa Ilevoldenes gamle kampplads. Naar Kongespeilet kun omtaler dem i forbindelse med sjøkampens vaaben, er vel dette neppe saa at forstaa at de ikke ogsaa kunde anvendes tillands. Kongespeilet gir ingen detailleret beskrivelse av deres utseende eller bruk, men som vi ser, minder de i væsentlige træk om de ældre beskrivelser av fotangler. Like som disse synes de at ha været bestemt til at kastes.

Tilslut kan nævnes, at vi har et litterært vidnesbyrd om at fotangler ikke var ukjent endnu paa 1500-tallet. I sin interessante og for kjendskapen til den senere middelalders og reformationstidens krigsvæsen viktige »Strjdh-s-Konsth« omtaler saaledes Peder Månsson (d. 1534) »trehörnotta fotangla« til at skyte og kaste ut i fiendens hær.² Blandt de omtrent samtidige Steinvikholmsfund i Trondhjems Museum har jeg dog forgjæves eftersøkt saavel blýsteypta herspora som claviculos ferreos tridentes.

¹ Det kan forøvrig bemerkes, at der i de dypeste lag paa denne tomt blev fundet meget gamle saker, som for en del maa henføres til det første aarhundrede efter byens grundlæggelse i 997. Mot en tid som ligger endnu længer tilbake, første halvdel av 900-tallet, peker de to bekjendte ornamenterte lærslires til frankiske scramasakse, som ogsaa fandtes her (Ab. 1899, 19 ff.). Desværre vet man ikke hvor dypt i kulturlaget no. 5840 laa.

² Samlingar utg. af Svenska Fornskrift-Sällskapet. D. 1, h. 3, pag. 5.